

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2004. MÁRCIUS

98. SZÁM

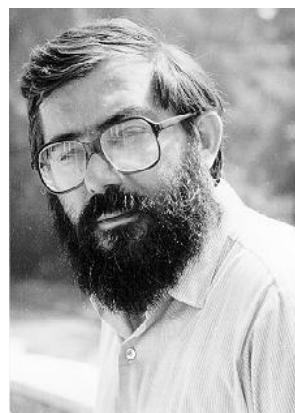
BORSODI L. LÁSZLÓ

„Csak a szavak már nem maradt más”

BAKA ISTVÁN GECSEMÁNÉ CÍMŰ VERSÉRŐL

Már évek óta csak búcsúzkodom
S még mindig itt vagyok tréfálsz velem
Hogy annál jobban megalázz Uram
Te azt hiszed hogy végül elhiszem
Meg sem halok s megint nyugodtan alszom
És akkor de csak akkor ujjaid
Egyetlen pöccintésével a férgek
Közé parancsolsz hát nem hát nem hát nem
Nem ejtesz át ily könnyen a bőröndöm
Becsomagolva és lezárva áll az
Ajtóm előtt rég útra kész vagyok
Borok virrasztják át az éjt velem
Szemem csak félig hunyva álmokat
Nem álmodom de látok jóelőre
Mindent amíg a vaksötétbe nézek
Látlak ahogy Te engem sohasem
Mert mit is lát aki maga a Látás
S tudom nem múlhat tőlem e pohár
Kitépem hát az angyalod kezéből
Magam hogy mégse úgy legyen ahogy Te
Akarod hanem ahogy én ahogy
Én akarom én akarom Uram.

Fried István Baka István „benső világteré”-re vonatkoztatva írja, hogy a kötetben „a vers a kultúra emlékezetét építő kommunikáció eszköze is, ám elsősorban a szuverénül élhető világnyi lét megfogalmazódása” (Fried 1995: 35). A ciklus címadó verse, maga a cím ezt a kultúra-emlékezetet építi; általa belépünk a versvilágba, de egyúttal felidézõ-

BAKA ISTVÁN
(1948–1995)

...arra kívánunk rámutatni, hogy a vers és a Biblia viszonya más alapokról is megközelíthető. Véleményünk szerint a Bibliához való fordulás mikéntjén van a hangsúly. ...annyiban lényeges a bibliai alap-történet, amennyiben a lírai én bizonyos szerepben meg tudja fogalmazni dilemmáját, a végső kérdésekkel kapcsolatos töprengéseit, élethez, halálhoz és Istenhez való viszonyát...

dik az a tágabb kultúrkontextus, amely a Bibliára, Jézus szenvedéseinek színhelyére utal. Northrop Frye szerint „nincsenek a Bibliában verbális eseményeken kívül más események. Minden, ami a Bibliában van, verbális formán, a szón keresztül jön hozzánk. A bibliai események ugyanis interpretált események. A verbális valóságon kívül semmi sem áll rendelkezésünkre.” (Frye 1995: 39) Baka tehát a cím által felidéz egy „verbális eseményt”, egy „interpretált esemény”-t, belépünk egy szövegvilágba, egy másik irodalmi műbe, végső soron a „Nagy Kód”-ba (Frye kifejezése). Felidéződik a helyszín neve által az alaptörténet, amely a következő: „Akkor elméne Jézus velök egy helyre, a melyet Gecsemánénak hívtak, és monda a tanítványoknak: Üljetek le itt, míg elmegyek, és amott imádkozom.

És maga mellé vevén Pétert és Zebedeusnak két fiát, kezde szomorkodni és gyötrődni.

Ekkor monda nékik: Felette igen szomorú az én lelkem mind halálig! maradjatok itt és vigyázzatok én velem.

És egy kissé előre menve arczra borúla, könnyörögvén és mondván: Atyám! ha lehetséges, múltjék el tőlem e pohár; mindazáltal ne úgy legyen a mint én akarom, hanem a mint te.

Akkor méne a tanítványokhoz és aluva találá őket, és monda Péternek: Így nem bírtatok vigyázni velem egy óráig sem!?” (Mt 26: 36–40)¹

A bibliai jelenetben a nagyon is emberi érzéseivel, a halálfélelemmel küszködő isteni Fiút látjuk, aki Atyjának akaratába belenyugodva, azt tudomásul véve aláveti magát a kiszabott küldetésnek, beteljesítve azt.

A vers – mint „a kultúra emlékeztető építő kommunikáció eszköze” – úgy írja át/tovább a bibliai alaptörténetet, hogy már a költemény első sorának megszólalása nyilvánvalóvá teszi, hogy a Baka-szöveg nem más, mint Máté evangéliumának „(de)formáció”-ja, ahogyan azt Szigeti Lajos Sándor nevezi (Tiszatáj, 1998/7, 71–92).

A megszólaló lírai én nem emlékeztet Jézusra; „tájnyelvi, népi helymegjelölése a Passió-történethez kapcsolódik, ám a lírai én inkább bakai vonásokkal jellemezhető – távol áll a jézusi alaktól.” (Árpás–Varga 1998: 280). Inkább egy olyan beszélőre emlékeztet, aki egzisztencialista értelemben véve „egy darab végzet” (F. Nietzsche), aki egyáltalán nem nyugszik bele sorsába, számára az Atya akaratát nem elfogadható, s ezért perel.

*Már évek óta csak búcsúzkodom
S még mindig itt vagyok tréfálsz velem
Hogy annál jobban megalázz Uram*

A vers első sora szövegszerűen is visszaüt egy korábbi Baka-versre, az 1992-ben írott Fredman szonettjeiből című hármas szonettcsoportra, amelynek első darabjában a vendég-lét fogalmazódik meg:

*Vendég vagyok még e világban, ám
a házigazda sűrűn sandít már az órára;
(...)
búcsúzni kéne, bár a kerevet meg
az asztalon a sülték, serlegek,
hiába mennék, nem eresztenek;
(...)
engedj még csendben ülnöm itt, Világ”*

A 3. Fredman-szonett pedig így fejeződik be:

*Az asztalvégre húzódnék szerényen,
csak még ne küldj el innen, Istenem,
és bort is tégy elébem! Úgy legyen!*

Mind a szonettek beszélője, mind a Gecsemáné lírai alanya tudatában van a halálközelségnek, az élet átmeneti voltának, de megfigyelhetünk egy lényeges különbséget: Fredman-Baka alkudozik az Úrral, kegyelmet kér, mintha bízna is ebben a kegyelemben, bár az Úr álláspontját nem tudjuk meg; csak sejteni véljük, hogy a sűrű órára való sandítás alamusziséga nem jelenthet jót. A Gecsemáné lírai énje számára pedig a búcsúzódás az élet, az idő metaforájává válik; nem feltételes mód, mint Fredmannak („búcsúzodni kéne”), hanem jelenvalóság. A Fredman-szonettben még van jövőidejűség, van esély a halasztgatásra. Ez azonban már nem érvényes a Gecsemáné beszélőjére. Ebben a szövegben már nincs jövő, csupán a búcsúzódás kénytelensége-végzetszerűsége-jelenvalósága, a küszöbön álló halál és be nem következés ellentéte feszül egymásnak itt és most („még mindig itt vagyok”). Az „itt vagyok” (amely aztán az Én itt vagyok című versben kap szélesebb perspektívát) és a búcsúzódás az én tudatosságára vall, amint az Úrral való perlekedés is, amelyből egy tréfálgató, zsarnok, kegyetlen Isten képe rajzolódik ki, aki hatalmának tudatában önkényes, és visszaél azzal. Gúnyt űz teremtményéből – a tréfálgatás megalázó volta artikulálódik, illetve a lírai én kiszolgáltatottsága, szorult helyzete válik nyilvánvalóvá. Ezzel a kiszolgáltatottsággal, a szenvedés elfogadhatatlanságával hozható összefüggésbe a beszédmód. A halálközelségnek, a halál felől az életre való rálátás borzongató voltának, a korai és az életet értelmetlenné tevő halálnak a tudatában képződik meg egy olyan istenkép, amely/aki felelőssé tehető mindenért, akihez vagy akinek a hiányához szólva megteremtődhet a végső kérdéseket taglaló diskurzus. Az értelmetlen(nek tűnő) szenvedés és halál távlatából a felelős Istennek csupán irracionális volta körvonalazódhat.

(A vers többszörösen összetett mondatainak kígyózása a véget nem érő perlekedés, a panasz, a szemrehányás formai kifejezői.)

„Te azt hiszed hogy végül elhiszem” – ez a sor Isten naivitására céloz, illetve arra, hogy a beszélőnek nincsenek illúziói. Tudatosságára utal, és arra, hogy hitetlenkedése egyszersmind az önmagával és a semmivel való szembenézés válla-

lása is. A „végül” szó határhelyzetre utal, (meg)szorultságra, amelyből azonban nem következik az önfeladás gesztusa:

*hát nem hát nem hát nem
Nem ejtesz át ilyen könnyen*

„Meg sem halok s megint nyugodtan alszom” – egyfajta tettetés lehet ez, amely az Úr szemszögéből gondolható el, de benne van a tettetés mögötti állandó ébrenlét, az éberség mozzanata is, a fel nem adás következetessége.

Minél inkább kiemelődik a lírai énnek a számvetés helyzetéből adódó tudatossága, annál nevetségesebbé válik az Úr:

*És akkor de csak akkor ujjaid
Egyetlen pöccintésével a férgek
Közé parancsolsz*

Az Úr gonosz volta hangsúlyozódik, aki az elaltatott lírai alany pusztulását akarja, a bibliai tolvajként emlegetett halált szánja neki.

A halálra való készülődés és a be nem következés feszültségéből adódó szenvedés miatt az Urat hibáztatja a beszélő.

A többszörös tagadás („hát nem hát nem hát nem”) mintha Jónás perlekedésére emlékeztetne. Ám a különbség alapvető: míg a bibliai Jónás úgy tiltakozik és perel Istenével, hogy menekül, addig a Gecsemáné beszélője nem ezt teszi, nem teheti, mert tudja, hogy nincs menekvés. Nem is akar menekülni, hanem vállalja az Úr akaratával való szembeszegülést (amely kérdés, hogy még mindig szembeszegülés-e a vers végén). Alapvető különbség van Jónás és Baka Istene között is: míg az előbbié válaszol, megmenti prófétáját, addig az utóbbié hallgatásba burkolózva egyedül hagyja szenvedő halandóját.

A Baka-versben a ravasznak elgondolt Úrral egy átverhetetlen, öntudatos, becaphatatlan, autentikus személyiség állítódik szembe: „Nem ejtesz át ily könnyen a bőröndöm / Becsomagolva és lezárva áll az / Ajtóm előtt rég útra kész vagyok”.

Egyrészt ismét tetten érhető az állandó készenléti állapot (az utazás az átmenetiség kifejezője), másrészt – az igekötők révén (be-, le-) – a visszafordíthatatlanság, a befejezettség, az, hogy az önmagával való számvetés megtörtént, végleges.

A „rég útra kész vagyok” sor annak a bibliai halál-képzetnek a cáfolata, mely szerint a halál éjjel, tolvaj módjára érkezne meg.

Én–Úr viszonyának, a lírai én istenképének az kölcsönöz ambivalenciát, hogy a sorsot kijelölő Istentől várja a halált, a halál ad befejezést az életnek, mulandóságának tudatában mégis hibáztatja Istent a korai, emberhez nem méltó halál elfogadhatatlansága miatt.² A Gecsemáné szerzője „nem saját honnanjötttségének megfelelően viselkedik, ugyanis (...) Istent perli ember létére.” (Szigeti 1998: 77)

A klasszikus jelenettel való ellenpont-teremtés (Szigeti 1998: 77) a következő sorral lesz a legnyilvánvalóbbá: „Borok virrasztják át az éjt velem”. Más virrasztás ez, mint a bibliai. Míg Jézus imádkozva virraszt, magányosan ugyan, hisz tanítványai elalszanak, de Istennel apa-fiúi kapcsolatban, addig itt – mint jellegzetesen 20. századi lét-állapot – a mámor az egyetlen lehetséges, pillanatnyi eszköz a túlélésre. Itt a bor mint bibliai szimbólum deszakralizálódik, egy profán virrasztás kelléke lesz, amely egy „tagadott álomlétben” (Szigeti 1998: 77) válhat értelmessé.³ A lét ideje pedig az éjszaka; ezt is átmenet jellemzi: „Szemem csak félig hunyva álmokat / Nem álmodom „. Ébrenlét és elalvás, élet és halál határán maga a világ léte válik kérdésessé. Az álmodást – egy más dimenzió létét – tagadja, s a lírai én számára a világ annyi, amennyit ő beláthat: „de látok jó előre / Mindent amíg a vaksötétbe nézek”. A „Mindent” szóval mindenhatóságára utal, mintha ideig-óráig Isten Fia tűnne fel a szenvedő én arca mögül. A vaksötétben való látás jelent(het)i azt is, hogy a szubjektumhoz tartozik a Fény, az értelem fénye, az egyetlen, amibe még kapaszkodhat. Ez az a pont, ahol a lázadó, perlekedő versbeszélő, mint a látás hatalmának birtoklója, fölébe kerekedik az Úrnak: „Mert mit is lát aki maga a Látás”. A véges értelem a Végtelen Úr korlátozott és korlátolt voltát hangsúlyozza; az Istenen keresztül látunk, a Látás azonban nem láthatja önmagát – paradoxon (vö. Weöres Sándor: Négy korál, Babits Mihály: A lírikus epilógja).

„S tudom nem múlhat tőlem e pohár” : a múlni ige egyes szám harmadik személyű, ható igeképzős alakja már-már a jézusi szavakat idézi az értelmezőben, amelyek a szenvedés elhárítására vonatkoznak ugyan, de a Megváltó Atyjában bízva megadja magát az Ő akaratának.

A ható igeképző azonban itt a szenvedés és halál, az Atya akaratának elkerülhetetlenségét és visszavonhatatlanságát fejezi ki. A kiszolgáltatottságból adódó tehetetlenség nem jelent a sorsba való jézusi belenyugvást.⁴ Jézus alázatásával szemben itt a sors, az elrendelés elleni tiltakozás artikulálódik:

*mégse úgy legyen ahogy Te
Akarod hanem ahogy én ahogy
Én akarom én akarom Uram.*

Az Úrral való szembehelyezkedés nem csupán saját akaratának érvényesítését jelenti, hanem azt is, hogy egyedül vállalja a halált, azt, ami hite szerint a halálon túl van – a semmit. „Életében és halálában sem engedi közel magához az Istent, az Úrral való szembenállása már a második sorban a „tréfálsz velem” kijelentésében megszólal, s innen kezdve bontakozik ki az elmúlást elrendelő Isten és (...) a méltóságáért küzdő ember párviadala.” (Szigeti 1998: 79)

Ebben a párviadalban a hatalmát hallgatásával kifejező Istennel szemben a szenvedés, az értelmetlennek tűnő halál felelősségteljes vállalása, a méltatlanul szenvedő ember erkölce képez (egyenrangú?) ellenpontot.⁵

A költő halálhoz és Istenhez való viszonya ambivalens: miközben méltatlannak tartja a betegséget, a halált, vágyik is rá azáltal, hogy Istennek szemére veti annak késlekedését. Ez a fajta halálvágy (a megnyugvásra vágyás) mintha a századforduló szecessziós témavilágát idézné (Árpás 1995: 53). Baka így nyilatkozik az egyik vele készített interjúban: „mint ateista is méltósággal fogadhatom a halált például, amiben én különben is egy megnyugvást és egy alvást látok inkább, és nem az örökkévaló unalmat.”⁶

Úgy fogadja a halált, hogy „megszabadulva” Istentől, egymaga néz vele szembe. Kezében egyetlen fegyver a versszöveg – amely a „titán kiáltása az Úr arcába” (Szigeti 1998: 77) – és a forma zártsága (szabályos jambikus sorok). A költészet, a művészi kifejezőeszközök perelnek itt az elmúlással. Kis túlzással nevezhető imának is a Gecsemáné című költemény (vö. Szigeti i.m. 77.), mert „Hát van olyan istenkeresés is, amelyik káromkodik, amelyik számon kér.” – mondja Kovács András Ferenc Baka Istvánról a „Lapozz föl engem és leszek...” című portré-műsorban.⁷

Vannak olyan kritikusok, akik a Gecsemáné című verset, mint apokrif szöveget értelmezik azzal érvelve, hogy „Baka István lírai énje ateista alapállásból közeledik Istenhez; ám lázadásának egyedisége (mert művi, mert egyéni sorson alapul) mégis rokonítja mind az Ószövetség, mind az istenes versek szerzőivel.” (Árpás – Varga 1998: 294)

Ám minket, irodalomértőket, versolvasókat nem az érdekel, hogy Baka lírai énje ateista-e vagy sem. Az ateista szót azért nem tarthatjuk elfogadhatónak, mert az nem annyira a lírai alany világlátására, istenképére, mint inkább a szöveg szerzőjének világnézetére utal, szövegen kívüli felhangja van. A vers imaként, netán apokrif szöveggként való olvasata a textusok hierarchikus viszonyát tételezi, vagyis azt, hogy a Gecsemáné a Biblia felől értelmezhető csupán, amely mint első szöveg abszolút tekintélyként működik, s ehhez képes íródott a Baka-vers. Ezzel nem a Biblia időbeli elsőbbségét, illetve pertextus voltát tagadjuk, hanem arra kívánunk rámutatni, hogy a vers és a Biblia viszonya más alapokról is megközelíthető.

Véleményünk szerint a Bibliához való fordulás (vö. Szigeti 1996: 12)⁸ mikéntjén van a hangsúly. Számunkra annyiban lényeges a bibliai alaptörténet, amennyiben a lírai én bizonyos szerepben meg tudja fogalmazni dilemmáját, a végső kérdésekkel kapcsolatos töprengéseit, élethez, halálhoz és Istenhez való viszonyát.

A Gecsemáné című vers olvasatában nem az válik központi kérdéssé, hogy a bibliai történethez képest mi más Bakánál, hanem az, hogy miként aktivizálódik a bibliai regiszter, a szavak „konvencióktól megtisztított változata” (Fried 1995: 25). A bibliai szókinsnek hozadéka ugyan a jézusi pozíció (annak deformációja), amely lehetővé teszi a lírai én egyes szám első személyű megszólalását, de amely mégis eltávolított e regiszter által. Baka itt bibliai vagy arra emlékeztető figura „mögé rejtőzik, hogy a világot, illetőleg saját költői világát résztvevőként és

szemlélőként egyaránt megfigyelhesse. Úgy szól önmagáról, a maga befelé vezető útjáról, hogy (...) egy meghatározott kiszögellési pontról figyelés révén számol be” (Fried 1995: 39), de ez mégsem önreflexió.

Hipotéziseink felvezetésében a beszélő kilétére, beszédmódjának mikéntjére kérdeztünk rá és arra, hogy a számvetés-jelleg hogyan függ össze a szerepjátszással, illetve, hogy lehet-e szerepjátszásról beszélni. Igaza van Rába Györgynek: „A könnyörtelen tünetek és panaszok szorításában élete utolsó szakaszában Baka a maga drámáját már álarcok nélkül, egyéni tragédiájaként szólaltatta meg.” (Rába 1997: 288–289.) Ám Baka olyan korban élt, amikor a maszkok, a szerepjátszás nélküli megszólalás ellehetetlenül(t). Nincs mód az egyes szám első személyű alanyi kitárulkozásra.

Ha ugyan a Gecsemáné című versben (és ciklusban) nem is visel álarcot (nem Fredmanként, Sztjepan Pehotnijként vagy Hány Jánosként szólal meg), az elemzett költeményről és a ciklus verseiről mégsem mondható el, hogy azokról a szövegekről lenne szó, amelyekben „az alkotó énje és a vers beszélőjének énje megfeleltethető egymással.” (vö. Füzi 1995: 1121)

A tárgyalt bibliai regiszter kapcsán valamiféle rétegzettségéről beszélhetünk, olyan nyelvezetről, amelynek versbeli szerveződése úgy lesz személyessé, az egyes szám első személyű megnyilatkozáshoz közeli, hogy közben nem adja fel a közvetettség és eltávolítottság bakai kritériumát sem. Az újrachierarchizálás jogával élve (l. Fried 1995: 40) Baka saját költői világára hangolva teszi bensővé, bakaivá a Nagy Kód nyelvezetét. A újrachierarchizált nyelven, e nyelvből épülő költői világon belül értelmezendő nem a bibliai Getszemáni, hanem a tájnyelvi helymegjelölés által sajátta tett Gecsemáné lírai alanyának beszédmódja, istenképének megképződése is.

Amint Bakánál az arc nem válik maszkká, „hiszen valamennyi maszk (...) emlékeztet a maszkot fölpróbálóra” (Fried 1996: 90), úgy a *Gecsemáné* című versben és a ciklus valamennyi költeményében (ne feledjük: a *Gecsemáné* mint cikluscím kijelöli a többi vers beszélőinek pozícióját is!) a lírai alany úgy szólal meg, hogy a bibliai szenvedéstörténetet költői, emberi sorssá, egyetemes érvényű léttapasztalattá, – élménnyé esztétizálja. Az egyes költemények ennek a megtapasztalásnak az egyes stációi, lenyomatai.

JEGYZETEK

1. A Károli Gáspár-féle Szent Biblia szövegéből.
2. Azzal a gondolattal, hogy úgy fogja fel a szenvedést, mint ami az emberhez nem méltó, Baka a vallásoktól és a vallási szenvedés-koncepcióktól való távolságát hangsúlyozza, azoknak mond ellent.
A katolikus teológia szenvedés-felfogása szerint ugyanis az ember bűnös az áteredő bűn következtében, de érdemszerzéssel – ha elvégzi a penitenciát – mindent jóvátehet. Az ember szenvedését, bűnhődését Krisztus szenvedése kiegészítéseként fogja fel a katolicizmus.
A protestáns teológia alapgondolata pedig az, hogy az ember önmagában nem képes semmi jóra, örökre megromlott, s ha nem lett volna Jézus Krisztus, mindannyian a kárhozatra jutottunk volna. Jézus szenvedése pedig összehasonlíthatatlan az emberével, mert Ő az egyedül tiszta, Ő a Bárány.
Baka e felfogásokkal szemben azt hangsúlyozza, hogy Isten önkényes, aki az ember vesztét akarja, s hogy a mérték nélküli szenvedés elfogadhatatlan, megalázó, nem méltó az emberhez. A teológiai alapgondolatok felől közelítve Baka szenvedés-értelmezéséhez, ebben a költészetben a szenvedés nem jelenti a bűnhődésnek a bűnöktől való megtisztító szerepét, nem jelent megváltódást, hanem a halál előjelét inkább, amely értelmetlen.
3. A bor az élet és halál határán való léthez kapcsolódva, mint az élet itala (az életöröm jelképe) és mint Krisztus kiontott vére (az áldozatiság jelképe) értelmezendő (Szigeti 1998: 79)
4. „Tudja, hogy nem múlhat el tőle sem a kín, akár Jézustól, a különbség (...) alapvető: Jézus teljességgel az Atyára bízta, az ő akaratának rendeli alá magát, ezzel szemben a költő nem engedi, hogy az Isten döntsön az életről, még kevésbé a halálról, a halált sem fogadja el tőle: (...) / Kitépem hát az angyalod kezéből” (Szigeti 1998: 79).
5. Szigeti Lajos Sándor is alátámasztja ezt az állításunkat: „Az ujja pöccintésével az embert a férgek közé parancsolni tudó Isten megjelenítésében egyúttal a lehető legkifejezőbben az önbecsüléshez, öntudatához kétségbeesetten ragaszkodó ember is jelentést kap (...)” (1998: 79).
6. „*Lapozz föl engem és leszek...*” – portréműsor Baka István költőről. (Magyar Televízió 2.; 1998. szept. 12., 17–17.30)
7. Uo.
8. „Isten nélkül maradottságunk, Isten nélküli létre való ráeszmélésünk, és az is, hogy mégis vágyik a huszadik századi költő a találkozásra: a Bibliához fordul, amikor tárgyatlan büntudatára keres választ, amikor kéri a méltósággal elviselhető halált, várja a teremtés kegyelmi pillanatát, amikor apokaliptikus látomását, világba vetettségét formálja költészetté, amikor tiltakozik, pöröl, hogy végül mégis mindig hangsúlyozza a vállalható magatartásformát, az írástudó hitét és felelősségét.” (Szigeti 1996: 12)

IRODALOM

- ÁRPÁS Károly (1995): *A fohászkodó. Baka István: November angyalához*. Tiszatáj, 11.; 50–56.
- ÁRPÁS Károly–VARGA Magdolna (1998): *November angyalához. Baka István újabb versei*. In. Uő: *Kettős tükörben. Cikkek, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről*. Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Szekszárd, 277–290.
- BAKA István: *November angyalához*. Élő Irodalom Sorozat, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995; *Tájkép fohással*. Élő Irodalom Sorozat, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996.
- FRIED István (1995): *Baka István „benső világtere”*. Tiszatáj, 11. 34–50. Még in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*. Szeged, 1999., 109–139.
- FRIED István (1996): *Baka István „Számadása”*. Tiszatáj, 9.; 88–107. Még in: Uő: *Árnyak közt mulandó árny*. Szeged, 1999, 149–186.
- FRYE, Northrop (1995): *Beteljesedett idő. Torontói beszélgetés Northrop Frye-jal*. 1990. május 4. Készítette: Fabiny Tibor. In: Uő: *A Biblia igézetében. Esszé, prédikáció, interjú*. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 38–43.
- FÜZI László (1995): *Szerepversek – sorsversek. Baka István: November angyalához*. Jelenkor, 12. 1120–1125.
- KARÁDI Zsolt (1997): *Baka István: November angyalához*. Kortárs, 1. 92–94.
- RÁBA György (1997): *Sátán és Isten foglya. Baka István: Tájkép fohással*. Holmi, 2. 284–289.
- SZENT Biblia. *Azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott Szent Írás*. Magyar Nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás.
- SZIGETI Lajos Sándor (1996): *Előleg és alapozás*. In: Uő: *Evangélium és esztétikum*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 9–25.
- SZIGETI Lajos Sándor (1998): *(De)formáció és (de)mitologizáció. Baka István angyalainak tündöklése (és bukása?)*. Tiszatáj, 7. 71–92.